

Instytucjonalizacja pedagogiki w okresie Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Wszechnicy Piastowskiej

Abstract. Institutionalisation of teaching at the time of the Second Polish Republic: the example of the Faculty of Pedagogy and Didactics at Wszechnica Piastowska

The Second Polish Republic was a time of institutionalising and imposing stricter discipline in teaching in Poland. In the Interwar Period, institutions were established for teacher training, accompanied by new bodies in Polish universities tasked with teacher training and developing teaching methodology. A case in point was the establishment of the Faculty of Pedagogy and Didactics in Wszechnica Piastowska (Adam Mickiewicz University in Poznań). The first Faculty heads: Antoni Danysz, Bogdan Nawroczyński and Ludwik Jax-Bykowski, made considerable efforts for teacher training to play an important role in the structure of the Poznań University and to assume academic form. While the Faculty was closed down in 1933, Poznań University continued its cooperation with the Faculty of Psychology, thus providing an opportunity for educating future teachers.

Keywords: teacher training, Faculty of Pedagogy and Didactics, Wszechnica Piastowska, Poznań University, Antoni Danysz, Ludwik Jaxa-Bykowski, Underground University of the Western Territories, Interwar Period

Wstęp

Instytucjonalizacja i dyscyplinaryzacja pedagogiki w Polsce przypadła na okres budowania struktur niepodległego państwa – Drugiej Rzeczypospolitej. Od 1918 r. zaczęły pojawiać się instytucje powołane do pedagogicznego kształcenia nauczycieli i pracowników

socjalnych¹, a równoległe z nimi powstawały agendy na uniwersytetach polskich², których zadaniem było kształcenie pedagogiczne i wytwarzanie wiedzy pedagogicznej³. Uniwersytecki system kształcenia nauczycieli w II Rzeczypospolitej dawał gruntowne przygotowanie naukowe w obranym kierunku studiów oraz stosunkowo szeroką wiedzę z zakresu pedagogiki, psychologii i ich nauk pomocniczych. Zdaniem Józefa Miąso, ulokowanie pedagogiki najpierw w obrębie wydziałów filozoficznych, a w latach późniejszych – humanistycznych cechowało wiele pozytywów, np. sprzyjało rozbudzaniu zainteresowań pedagogicznych wśród słuchaczy różnych kierunków studiów, a ponadto dawało kandydatom do zawodu nauczycielskiego szanse poszerzenia zainteresowań zarówno humanistycznych, jak i przyrodniczych⁴.

Oceny funkcjonowania pedagogiki jako dyscypliny w warunkach Drugiej Rzeczypospolitej Danuta Drynda dokonuje w kontekście ogólnej sytuacji w nauce polskiej, zdeter-

¹ Z inicjatywy Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego w 1918 r. powstał Państwowy Instytut Pedagogiczny. Rok później działalność rozpoczęła prywatna szkoła wyższa utworzona przez powstałe rok wcześniej Towarzystwo Kursów Naukowych – Wolna Wszechnica Polska. Następnie dzięki staraniom Marii Grzegorzewskiej w 1922 r. powołano Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Ponadto, w latach 1921–1927 oraz 1930–1935 działał Państwowy Instytut Nauczycielski.

² Agendy na uniwersytetach polskich, których zadaniem było kształcenie pedagogiczne oraz wytwarzanie wiedzy pedagogicznej, rozpoczynając od 1919 r., Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierowana przez Antoniego Danysza, wcześniej profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Rok później, w 1920 r., został utworzony Instytut Pedagogiczny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jego dyrektorem mianowano Zygmunta Kukulskiego, historyka wychowania i wydawcę źródeł do dziejów wychowania. Do kolejnej agendy można zaliczyć Studium Pedagogiczne przy Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Formalne powołanie Studium Pedagogicznego nastąpiło dopiero w 1921 r., choć już 14 lipca 1916 r. Rada Wydziału Filozoficznego powołała wydziałową komisję do opracowania projektu reformy studiów i nauki w szkołach średnich. Pierwszym dyrektorem został Władysław Heinrich, filozof i psycholog. W latach 1926–1928 w ramach tej jednostki zostały powołane dwie katedry: Katedra Pedagogiki, Katedra Psychologii Klinicznej. Pierwszą kierował Zygmunt Mysłakowski, a drugą Stefan Szuman. W. Heinrich był także założycielem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego oraz redaktorem „Kwartalnika Filozoficznego”. Jego prace naukowe były silnie osadzone w orientacji pozytywistycznej. Zostały one przypomniane przy okazji 75-lecia powołania Studium Pedagogicznego w dwutomowym dziele zredagowanym przez Kazimierę Paclawską. Katedra Pedagogiki na Uniwersytecie Jagiellońskim powstała w 1926 r. Jej pierwszym kierownikiem został Zygmunt Mysłakowski, chociaż wcześniej W. Heinrich obsadzenie tego stanowiska wiązał z osobą Mariana Falskiego. Prace pedagogiczne Z. Mysłakowskiego mieszczą się głównie w nurcie pedagogiki ogólnej wyrosłej z tradycji socjologicznej i kulturowej. Z kolei Katedra Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa na Uniwersytecie Warszawskim powstała w 1926 r., utworzona przez Bogdana Nawroczyńskiego. Jego prace koncentrują się na dydaktyce i pedagogice porównawczej będącej w nurcie pedagogiki zwanym „pedagogiką kultury”. Wcześniej (w 1920 r.) powstała Katedra Psychologii Doświadczalnej, której kierowanie powierzono Władysławowi Witwickiemu, a w 1928 r. uruchomiono Katedrę Psychologii Wychowawczej, którą kierował Stefan Baley. Znaczące ośrodki rozwoju pedagogiki powstały też na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie oraz na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W Wilnie największy wpływ na powstanie i rozwój pedagogiki mieli historycy wychowania: Marian Massonius (1862–1941) i Ludwik Chmaj (1888–1959), a we Lwowie dwaj wielcy pedagogowie, łączący perspektywę filozoficzną z perspektywą naukową i kontekstem historyczno-kulturowym, których status i możliwości kreowania środowiska pedagogicznego po 1994 r. różniły się w sposób zasadniczy: Kazimierz Sośnicki (1883–1976) i Bogdan Suchodolski (1900–1992).

³ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008, s. 113–120.

⁴ J. Miąso, *Uniwersytecka tradycja kształcenia nauczycieli*, w: J. Miąso (red.), *Studia z dziejów edukacji*, Warszawa 1994, s. 353–354.

minowanej podstawowym faktem, iż nowo powstałe państwo polskie odrodziło się na zasadach ustroju kapitalistycznego i w tym charakterze przetrwało do wybuchu II wojny światowej⁵. W warunkach II RP, dorobek pedagogiki z okresu zaborów nie był już wystarczający w ówczesnej sytuacji. Przedmiotem dociekań pedagogicznych stawał się nie tylko proces wychowawczy przebiegający w murach szkolnych, lecz także w instytucjach pozaszkolnych oraz w toku działalności społecznej. W 1919 r. Zygmunt Mysłakowski na łamach „Nauki Polskiej” postulował, że pedagogika polska powinna mieć charakter naukowo-filozoficzny oraz „powinna być polska”⁶.

W latach 1918–1939 polska myśl pedagogiczna rozwijała się pod wpływem ideologiczno-politycznych nurtów oraz określonych potrzeb wychowawczo-oświatowych⁷. Niepodległe państwo polskie, powstałe w listopadzie 1918 r., ukonstytuowało się jako republika parlamentarno-demokratyczna. Odradzająca się Polska zastała na obejmowanych przez siebie ziemiach bardzo niejednorodną sytuację w zakresie oświaty. Na różnych terenach działały odmienne systemy szkolne. Najważniejszym zadaniem w zakresie polityki oświatowej było ujednoczenie ustroju i poziomu szkolnictwa w całym kraju oraz odrobienie choć w części zaniedbań oświatowych okresu zaborów⁸.

Polska pedagogika do roku 1939 przedstawiała się obiecująco. Zarówno poziom badań naukowych, jak i poziom kształcenia nie odbiegały w Polsce od europejskich standardów. Co ważne, większość przedstawicieli polskiej pedagogiki uzyskała wykształcenie w uczelniach europejskich. Ramy instytucjonalne dokonały się w okresie Drugiej Rzeczypospolitej⁹. Szczególne zasługi w tym aspekcie mieli dwaj pierwsi kierownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim – Antoni Danysz oraz Bogdan Nawroczyński. Ponadto, istotną rolę odegrał Zygmunt Mysłakowski. W latach 1929, 1931, 1933, 1939 zorganizowano kongresy pedagogiczne. Istotny wpływ na postępy myśli i pedagogicznych teorii wywierały liczne towarzystwa naukowe, oświatowe oraz nauczycielskie organizacje zawodowe, zakłady kształcenia nauczycieli oraz innowacyjne działania nauczycieli praktyków¹⁰.

W instytucjonalizacji pedagogiki wspomnieć należy o roli Komisji Pedagogicznej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹¹, która przyczynić się miała do tworzenia podstaw teoretycznych dla rozwoju wychowania i szkolnictwa

⁵ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje*, Katowice 1987, s. 39.

⁶ Ibidem, s. 66–67.

⁷ W. Okoń (red.), *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Warszawa 1976, s. 12.

⁸ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w Polsce w latach 1918–1939*, w: W. Okoń (red.), *Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1968, s. 34.

⁹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998, s. 25.

¹⁰ W. Jamrożek, *Oświata i myśl pedagogiczna w Polsce okresu międzywojennego*, w: J. Hellwig (red.), *Historia wychowania*, Poznań 1994, s. 100.

¹¹ Zob. np. J. Miąso, *Komisja Pedagogiczna Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1921–1928) i jej rola w rozwoju nauk pedagogicznych*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2003, t. XLII.

w wolnym kraju. Funkcjonowała w latach 1921–1928, a jej rozwiązanie tłumaczono zapewnieniem lepszych warunków pracy naukowej, które wymagały zmian organizacyjnych. Kontynuacją prac badawczych tejże Komisji było powołanie 2 grudnia 1928 roku Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego¹². Zadaniem statutowym Towarzystwa było prowadzenie, organizowanie i popieranie badań naukowych w zakresie pedagogiki, ze szczególnym uwzględnieniem wychowania w Polsce. Miało się to przejawiać m.in. w zakładaniu i utrzymywaniu warsztatów pracy naukowej, udzielaniu pomocy merytorycznej i wsparcia materialnego osobom i instytucjom zainteresowanym rozwojem nauk pedagogicznych, ogłaszaniu konkursów na prace z dziedziny nauk o wychowaniu, wydawaniu książek i pedagogicznych czasopism oraz delegowaniu członków do badań i na zajazdy naukowe¹³. Jedną z najprężniej działających jednostek Towarzystwa była, powstała 7 kwietnia 1929 roku Komisja Historyczno-Pedagogiczna pod przewodnictwem Stanisława Kota z siedzibą w Krakowie, której przekazano całą spuściznę, w postaci wydawnictw, depozytów i gotówki po rozwiązanej dnia 6 kwietnia 1929 roku Komisji do Badań Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce¹⁴. Ponadto, w strukturze Towarzystwa działały: powstała 12 maja 1929 roku Komisja Socjologii Wychowania pod przewodnictwem Floriana Znanińskiego z siedzibą w Poznaniu, powstała 9 czerwca 1929 roku Komisja Pedagogiczno-Dydaktyczna z siedzibą w Warszawie pod przewodnictwem Bogdana Nawroczyńskiego oraz powstała tego samego dnia Komisja Psychologiczno-Pedagogiczna z siedzibą w Warszawie pod przewodnictwem Stefana Baleya. Jako ostatnia powstała 15 grudnia 1929 roku Komisja Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej z siedzibą w Poznaniu pod przewodnictwem Eugeniusza Piaseckiego. W okresie dwudziestolecia międzywojennego Towarzystwu nie udało się zrealizować wielu naukowych zamierzeń. Wynikało to przede wszystkim z trudności finansowych jednakże wielka determinacja Zarządu Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego sprawiła, że mogło się ono poszczycić wieloma naukowymi osiągnięciami i ważnymi wydawnictwami¹⁵. W latach 1939–1945 Towarzystwo zawiesiło swoje prace. Funkcjonowało do dnia 4 maja 1958 roku.

Na postępowanie badawcze w tej dziedzinie wpływały też prace z innych dziedzin naukowych, pokrewnych dla pedagogiki, takich jak: psychologia (rozwojowa i wychowawcza), socjologia (wychowania), które często stawały się dla pedagogów naukowym drogowskazem poszukiwań badawczych. Znaczący wpływ na praktykę wychowawczą i myśl pedagogiczną w Polsce dwudziestolecia międzywojennego wywarł ruch tzw. nowego wychowania. Recepcji idei ruchu sprzyjały liczne przekłady prac jego przedstawi-

¹² I. Michalska, *Działalność Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1928–1958) na rzecz rozwoju nauk o wychowaniu*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Toruń 2009, s. 33–34.

¹³ Ibidem, s. 35.

¹⁴ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce w 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000, s. 35.

¹⁵ I. Michalska, *Działalność Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1928–1958) na rzecz rozwoju nauk o wychowaniu*, op. cit., s. 36–42.

cieli¹⁶. Do cech charakterystycznych tego nurtu zaliczyć można: dążenie do zreformowania wychowania i szkoły w duchu uwzględniania właściwości dziecka (indywidualnych potrzeb, zainteresowań, zdolności, psychiki). Cechy te oparte były na osiągnięciach nauk psychologicznych i biomedycznych. W tym okresie, ważne miejsce w rozwoju myśli pedagogicznej zajmowały też pedagogika kultury, pedagogika narodowa, a także polska myśl katolicka¹⁷. Okres II RP, to zdaniem Stanisława Michalskiego, czas innowacyjnych „pedagogicznych nowości”, jak na przykład powstanie szkolnictwa specjalnego¹⁸.

Kierunkiem dominującym w latach 1918–1926 była pedagogika tzw. wychowania narodowego, a w latach późniejszych pedagogika tzw. wychowania państwowego¹⁹. Ponadto przez całe dwudziestolecie międzywojenne znaczny wpływ wywierała na polską rzeczywistość i praktykę wychowawczą pedagogika katolicka, która teoretyczne uzasadnienie znajdowała w doktrynie chrześcijańskiego personalizmu pedagogicznego. Na myśl pedagogiczną i kierunek badań w naukach pedagogicznych w Polsce okresu międzywojennego oddziaływały także inne kierunki i prądy ówczesnej pedagogiki w świecie²⁰.

Powstanie Wszechnicy Piastowskiej

To dzięki wieloletnim staraniom²¹ Uniwersytet Poznański²² dnia 7 maja 1919 r. otworzył swe wrota, by *promieniować na nasze kresy zachodnie światłością kultury polskiej*²³. W „Kalendarium Poznańskim” data ta opatrzona jest notą: *pierwsza inauguracja roku akademickiego na nowo utworzonej Wszechnicy Piastowskiej*²⁴. Tego właśnie dnia w katedrze poznańskiej, o godz. 9.30 rozpoczęła się msza święta celebrowana przez ówczesnego prymasa Edmunda Dalbora, po której sformowano pochód, który udał się z katedry do Collegium Maius²⁵.

¹⁶ W. Jamrożek, *Oświata i myśl pedagogiczna w Polsce okresu międzywojennego*, op. cit., s. 101.

¹⁷ W. Korzeniewska, *Myśl pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011, s. 180.

¹⁸ Zob. S. Michalski, *Praca naukowo-badawcza nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 1994.

¹⁹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 631.

²⁰ Ibidem, s. 635–637.

²¹ Zob. np. S.Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1957, t. 3, s. 29–58.

²² Dnia 10 kwietnia 1920 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na wniosek senatu Wszechnicy Piastowskiej („Dziennik Ustaw Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej” nr 24 z dnia 26 maja 1920 r.) nadało Wszechnicy Piastowskiej nazwę urzędową. Tym sposobem Wszechnica Piastowska została przemianowana na Uniwersytet Poznański.

²³ Słowa wypowiedziane przez komisarza Adama Poszwińskiego w imieniu Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej podczas poświęcenia przez prymasa Edmunda Dalbora budynku Collegium Maius.

²⁴ M. Rezler, *Kalendarium poznańskie*, Poznań 2003, s. 93.

²⁵ A. Czubiński, *Utworzenie Uniwersytetu Poznańskiego i jego rozwój do 1922 roku*, w: *Alma Mater Poznaniensis. W 80. rocznicę utworzenia Uniwersytetu w Poznaniu*, red. P. Hauser, T. Jasiński, J. Topolski, Poznań 1999, s. 128.

Akt poświęcenia gmachu uniwersyteckiego miał miejsce w byłej sali tronowej poznańskiego Zamku i dokonany został przez Edmunda Dalbora, opatrzony słowami Adama Poszwińskiego: *Ziszczają się marzenia i tęsknoty pokoleń, wolność polityczno-państwowa staje się naszym udziałem, a równocześnie w myśl szczytnej pamięci o zasadach ojców naszych, że wolnym może być tylko naród światły, jedna z pierwszych trosk odradzającej się Polski – to troska o światło dla narodu*²⁶ [...] *Wysiłki tej nowej Wszechnicy powinny zmierzać nie tylko do zaspokojenia potrzeb praktycznych chwili, ale dbać powinny o wielkie posłannicze zadanie nauki polskiej [...] Wszechnica Piastowska [...] ma być wszechnicą nie tylko w służbie czystej nauki, ale i w służbie tworzenia obywateli*²⁷. Zadanie Uniwersytetu było oczywiste: ma być wszechnicą oświaty, nauki, kultury, widocznym z daleka ogniskiem patriotyzmu²⁸, wszak „universitas” oznacza zespół czy stowarzyszenie mistrzów i uczniów²⁹.

Dzień ten zakończyło przedstawienie *Warszawianki* Stanisława Wyspiańskiego w Teatrze Polskim oraz wykład inauguracyjny (pierwszy na Uniwersytecie) wygłoszony przez prof. Kazimierza Tymienieckiego, dotyczący dziejów uniwersytetów w Polsce³⁰. Zajęcia dydaktyczne rozpoczęto 12 maja 1919 r.³¹. W czerwcu 1919 r. wybrano pierwszy Senat Wszechnicy Piastowskiej – *Poznań doczekał się wreszcie uniwersytetu*³². Uruchomienie w tak krótkim czasie Uniwersytetu w Poznaniu było nie tylko sprawą ambicji Heliodora Święcickiego, *uważanego za jedną z najbardziej świetlnych postaci, oddanych w całości służbie idei i narodu*³³ oraz jego współpracowników, ale także dużym wydarzeniem o znaczeniu politycznym. Świadczyło ono przede wszystkim o polskości Wielkopolski i Poznania oraz o zdolnościach organizacyjnych polskiego narodu, a także o tym, że ziemię tę można przekazać w ręce polskie i że Polscy potrafią na nich sami gospodarować.

Poznańska uniwersytecka pedagogika pochwalić się może znamienitymi tradycjami. Teoretyczne refleksje na genezę poznańskiej pedagogiki wyznaczają takie fakty historyczne, jak: działalność średniowiecznej szkoły katedralnej w Poznaniu; działalność Lubrancianum powstałego w 1519 r.; działalność poznańskiego Kolegium Jezuickiego powstałego w 1573 r.; praca naukowa wykładowców seminarium duchownego, powsta-

²⁶ M. Banasiewicz, A. Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Poznań 1973, s. 252.

²⁷ A. Klafkowski, *Na 40-lecie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Kronika Miasta Poznania” 4/1959, s. 5–21.

²⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*, Poznań 1983, s. 14–15.

²⁹ Z. Boras, *Tradycje uniwersyteckie Poznania*, Poznań 2003, s. 20.

³⁰ Z wykładu inauguracyjnego rok akademicki 2009/2010 pt. *Tradycje akademickie miasta Poznania i powstanie Uniwersytetu Poznańskiego w 1919 roku*, opublikowanego na łamach „Życia Uniwersyteckiego” 12/2009, s. 17–18.

³¹ W. Łęcki, P. Maluskiewicz (red.), *Poznań od A do Z*, Poznań 1988, s. 318–319.

³² T. Topolski, *Historia Polski*, Poznań 2003, s. 239.

³³ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24*, Poznań 1925, s. 4.

łego pod opieką Towarzystwa Jezusowego w 1576 r.; działalność naukowa nauczycieli Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu; postulaty świątłych Polaków i deputowanych do parlamentu pruskiego w sprawie utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej czy uniwersytetu (w szczególności Wojciecha Lipskiego, Karola Libelta i Augusta Cieszkowskiego w sejmie pruskim); publiczne wykłady powszechne w Pałacu Działyńskich, Bazarze, Gimnazjum Marii Magdaleny, realizowane w okresie zaborów; powstanie w 1857 r. i działalność Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; założenie przez Augusta Cieszkowskiego w Żabikowie koło Poznania wyższej szkoły rolniczej; działalność Towarzystwa Wykładów Naukowych od 1913 r.³⁴, oraz powstanie Wszechnicy Piastowskiej, a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki³⁵.

Początki Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP w latach 1919–1926

Inauguracja poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki sięga 1919 r., w którym to w ramach powołanego do życia Uniwersytetu Poznańskiego, na Wydziale Filozoficznym powstała pierwsza w Polsce³⁶ Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, co uznano za wyjątkowe wydarzenie dla rozwoju polskiej pedagogiki³⁷. Jednakże to już 10 grudnia 1918 r., podczas IV posiedzenia Komisji Uniwersyteckiej, na wniosek prof. Heliodora Świącickiego, podjęto uchwałę o utworzeniu na planowanej Wszechnicy Piastowskiej Katedry Pedagogiki i Dydaktyki. Jednocześnie ustalono kandydaturę prof. Antoniego Danysza na kierownika Katedry³⁸. Stefan Błachowski, wieloletni kierownik Katedry Psychologii na UP, o przyczynach powstania w Poznaniu studiów uniwersyteckich pisał: *świadomość, że w Odrodzonej Polsce pedagogika musi się należycie rozwijać dla dobra szkolnictwa skłoniła Uniwersytet Poznański do kreowania jedynej w Polsce zwyczajnej katedry pedagogiki i zaproponowanie jej profesorowi Danyszowi*³⁹.

Antoni Danysz kierownikiem Katedry został w wieku 66 lat⁴⁰. Z kolei kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej na Uniwersytecie Poznańskim został Stefan Błachowski, uczeń Kazimierza Twardowskiego⁴¹. To dnia 22 lutego 1919 r.,

³⁴ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 1998, nr 4, s. 111–119.

³⁵ Zob. K. Nowak-Kluczyński, *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919–1933*, w: A. Ćwikliński, M. Przybyła (red.), *Spoleczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, Poznań 2015, s. 45–69.

³⁶ J. Miąso, *Uniwersytecka tradycja kształcenia nauczycieli*, op. cit., s. 353.

³⁷ D. Drynda, op. cit., s. 70.

³⁸ I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1970*, Poznań 1990 (maszynopis), s. 4.

³⁹ S. Błachowski, *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” 1924, nr 264, s. 6.

⁴⁰ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 33.

⁴¹ Zob. B. Hornowski, *Życie i działalność prof. Dra S. Błachowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1963, nr 6.

pismem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej Wydziału do Spraw Oświaty i Szkolnictwa, zaproponowano oficjalnie prof. Antoniemu Danyszowi stanowisko kierownika Katedry. Co istotne, w 1917 r. nie przyjął on Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Warszawskim⁴². Warto nadmienić, iż na posiedzeniu Komisji Stabilizacyjnej w Krakowie na stanowisko kierownika Katedry Pedagogiki wysunięto dwie kandydatury: Antoniego Danysza oraz historyka wychowania i oświaty, Antoniego Karbowiaka⁴³.

Dowiedziawszy się o wyznaczeniu do kierowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP Antoni Danysz w liście skierowanym do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej Wydziału do Spraw Oświaty i Wychowania z dnia 10 marca 1919 r., napisał:

Na orędzie Wysokiego Komisariatu z dn. 22.01.1919 r. mam zaszczyt odpowiedzieć, że ofiarowaną sobie zwyczajną Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki przy powstającej Wszechnicy w Poznaniu jestem gotów przyjąć. Uważam za obowiązek wyrazić wysokiemu Komisaryatowi szczególną wdzięczność, że mi dał sposobność służenia mojej ściślejszej ojczyźnie i memu rodzinnemu miastu, dla których dobra nie było mi dotąd dane cokolwiek zdziałać. Niestety mogę Wielkopolsce ofiarować tylko resztki swego życia i swych sił, bo liczę 66 lat wieku. Orędzie Wysokiego Komisaryatu otrzymałem dopiero przed kilku dniami. Powołanie mnie do Poznania zastało mnie zupełnie nieprzygotowanym. Z tego powodu niemożliwą rzeczą jest dla mnie zastosować się do wyrażonego życzenia, abym już w bieżącym miesiącu stawił się w Poznaniu. Ponieważ do Galicji prawdopodobnie już nie wrócę, muszę zlikwidować swój 27-letni pobyt, do czego będę potrzebował kilku tygodni. W każdym razie około 1 maja zjadę do Poznania. Dla ewentualnego spisu wykładowców donoszę, że zamierzam wyklądać w letnim półroczu 1919 roku: pedagogikę ogólną – 3 godziny, Seminarium pedagogiczne – 2 godziny, w tym czytanie i omawianie prac pedagogicznych, wykonywanych przez słuchaczy; czytanie i objaśnianie najstarszej pedagogiki polskiej Erazma Glicznera pt. „Książka o wychowaniu”⁴⁴.

Pierwszy kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, Antoni Danysz, w latach 1919–1924 pełnił zarazem funkcję prorektora Uniwersytetu Poznańskiego w uznaniu dla jego wielkiego doświadczenia organizatorskiego⁴⁵. Urodził się 16 stycznia 1853 r. w Poznaniu, w rodzinie Ignacego (kapitana w powstaniu listopadowym) i Pauliny Rehfaldów, jako syn urzędnika ziemstwa powiatowego⁴⁶. Jego siostra, Michalina, wyszła za mąż za Stanisława Mottego, wielkopolskiego działacza społecznego, współzałożyciela Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, brata Marcelego Mottego – poznańskiego felietonisty. Antoni Danysz szkołę elementarną ukończył w Poznaniu, następnie uczęszczał do Gimnazjum św. Marii Magdaleny w tym samym mieście. Po zdaniu matury, w 1871 r., podjął studia z dziedziny historii literatury na Uniwersytecie Wrocławskim (do 1872 r.),

⁴² A. Wrzosek (red.), *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919–1920, 1920–1921, 1921–1922, 1922–1923): za rektoratu Heliodora Święcickiego: księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 73.

⁴³ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza*, Poznań 1980 (maszynopis), s. 20.

⁴⁴ J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, s. 127–128.

⁴⁵ Zob. K. Nowak-Kluczyński, *Kierownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, w: E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Luczak (red.), *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji*, Poznań 2017, s. 231–256.

⁴⁶ P. Cegielska, *Z moich wspomnień. Przechadzki po mieście*, Poznań 1997, s. 32.

przeniósł się następnie na uniwersytet w Lipsku, gdzie w latach 1872–1876 zgłębiał historię, slawistykę, filologię klasyczną oraz językoznawstwo indoeuropejskie⁴⁷. Doktoryzował się we Wrocławiu w 1876 r. na podstawie rozprawy „De scriptorum inprimis poetarum romanorum studiis Catullanis”. Tu także we Wrocławiu złożył egzamin nauczycielski w 1877 r.⁴⁸. W latach 1878–1909 pracował jako nauczyciel języków klasycznych w gimnazjach w Nakle, Poznaniu i Bydgoszczy (1878–1882), w gimnazjum niemieckim w Międzyrzeczu (1882–1885, utracił posadę za postawę narodową), w szkołach w Rintelu i Nysie (1885–1892), gimnazjum św. Anny w Krakowie (1892–1895). W 1895 r. obronił pracę habilitacyjną „Reforma nauki języków nowożytnych a początkowa nauka języka niemieckiego w szkołach średnich galicyjskich” i został docentem w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Lwowskiego (do 1902 r.); wykładał dydaktykę języków nowożytnych. Był równocześnie nauczycielem języków klasycznych i języka polskiego w III gimnazjum we Lwowie⁴⁹. W latach 1903–1909 był dyrektorem VI gimnazjum we Lwowie i kontynuował pracę pedagogiczną. Już wówczas pisano o Antonim Danyszu jako „wybitnym ówczesnym pedagogu i cenionym autorze szeregu prac”⁵⁰. W listopadzie 1909 r. Antoni Danysz przeszedł na emeryturę i zamieszkał w Krakowie, poświęcając swój czas na badania naukowe z dziedziny polonistyki i pedagogiki⁵¹.

Antoni Danysz, od początku pełnienia swych funkcji włączył się w pracę na rzecz całej Uczelni. Dążył do zbudowania silnego poznańskiego ośrodka akademickiego dla pedagogicznego kształcenia oraz nadaniu mu właściwej rangi. Konstruuąc bazę przedmiotów, skupiał się na tym, by kandydaci do zawodu nauczyciela mieli szeroką i usystematyzowaną wiedzę, nie tylko z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, lecz także z nauk pokrewnych, tj. wychowania fizycznego czy higieny szkolnej. Dobór wykładanych dyscyplin był gwarantem gruntownego i wszechstronnego przygotowania do pracy w szkole średniej. Ukończenie studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim było równoznaczne z uzyskaniem przez studentów pełnych kwalifikacji na nauczycieli szkół średnich. Antoni Danysz *zasłynął jako niezwykle pedagog, wysoko ceniony w nauce, obdarzony zmysłem krytycznym, szermierz zasad wychowawczych, który wzbogacił polską naukę wieloma pracami z zakresu filologii klasycznej, słowiańskiej, dziejów wychowania, pedagogiki i dydaktyki*⁵².

Kiedy Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim rozpoczynała swą działalność edukacyjną, nie posiadała odpowiedniego do jej potrzeb zaplecza loka-

⁴⁷ S. Możdżeń, *Danysz Antoni*, w: T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa 2003, s. 615.

⁴⁸ A. Stopińska-Pająk, *Danysz Antoni*, w: W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 45.

⁴⁹ H. Winnicka, *Danysz Antoni*, w: M. Rosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 100.

⁵⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Katowice 1971, s. 127.

⁵¹ E. Nowaczyk, op. cit., s. 15.

⁵² S. Możdżeń, op. cit., s. 615–616.

lowego. Co istotne, nie miała także zorganizowanego budżetu na jej funkcjonowanie. Na początku swej działalności, na potrzeby Katedry zaadaptowano pomieszczenie na parterze w Zamku. Jednakże, z roku na rok, liczba studentów rosła. W 1922 r., na 51. zapisanych studentów, dla blisko połowy nie można było znaleźć pomieszczenia⁵³. Inną trudnością, z jaką spotkał się Antoni Danysz były braki książek oraz podręczników w pracy dydaktycznej. Jednakże dnia 30 czerwca 1919 r. przejęto bibliotekę Akademii Królewskiej co sprawiło, że „raczkująca” poznańska uniwersytecka pedagogika otrzymała kilkadziesiąt tomów dzieł pedagogicznych. Otrzymany zbiór był głównie w języku niemieckim, uzupełniony pojedynczymi książkami w języku polskim. Powodem takiego stanu rzeczy były wysokie ceny polskich książek⁵⁴. Prof. Antoni Danysz, jak to było kiedyś w zwyczaju, dołączył do niego swój prywatny księgozbiór. Z racji niedostępności książek czytano m.in. *Traktat Elżbiety Rakuskiej* w przekładzie Antoniego Danysza, *O kształceniu* Antoniego Danysza, czy *Ogólną pedagogikę* Jana Fryderyka Herbart w oryginale i tłumaczeniu. Pragnąc zaradzić niedomaganiem pedagogiki w Polsce, Antoni Danysz podejmował starania o wydanie „Biblioteki Klasyków Pedagogiki”⁵⁵ w języku polskim z dziełami bądź częściami dzieł Platona, Arystotelesa, Kwintyliana, św. Augustyna, Tomasza Morusa, Erazma z Rotterdamu, Jana Ludwika Vivesa, Jana Amosa Komeńskiego, Jana Henryka Pestalozziego, Jana Fryderyka Herbart oraz innych wybitnych przedstawicieli myśli pedagogicznej⁵⁶.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki prowadziła działalność dydaktyczną dla całego Wydziału Filozoficznego UP. Słuchaczami byli przede wszystkim przyszli nauczyciele szkół średnich, ale nie tylko. Ponadto duży odsetek słuchaczy stanowili nauczyciele szkół podstawowych, księża oraz inne, niezwiązane ze szkołą osoby, zainteresowane zagadnieniami z zakresu pedagogiki. Byli to także nauczyciele wiejscy, którzy ze szkołami średnimi nie utrzymywali żadnych kontaktów, ale z wewnętrznego zainteresowania dla zagadnień wychowawczych uczęszczali na wykłady. W większości przypadków słuchacze pochodzili z Wielkopolski, a także z Prus Wschodnich, Małopolski, Śląska i innych regionów⁵⁷. Studenci odbywali studia pedagogiczne po zakończeniu studiów naukowych, chociaż wykłady i ćwiczenia pedagogiczne wcześniej odbyte (równolegle ze studiami naukowymi) były także zaliczane⁵⁸. W późniejszym okresie funkcjonowania Katedry, wymagania wobec słuchaczy zostały zaostrzone. Kandydaci przystępujący do studiów pedagogicznych powinni byli mieć także wykształcenie ogólne filozoficzne (psychologia ogólna,

⁵³ A. Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia za rektoratu H. Świącickiego*, Poznań 1924, s. 513.

⁵⁴ *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Poznańskiego. Lata 1919–1923*, Poznań 1925, s. 73.

⁵⁵ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1925*, „Kronika Wielkopolski” 1/1992, s. 63.

⁵⁶ A. Danysz, *Studium Pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny” 1922, nr 3, s. 244–251.

⁵⁷ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza...*, s. 62.

⁵⁸ A. Danysz, op. cit., s. 244–251.

zarys historii filozofii, logika i metodologia ogólna wraz z systematycznym przeglądem najważniejszych pojęć filozoficznych). Warto zauważyć, że studia pedagogiczne na Uniwersytecie Poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego dostarczały zarówno wiedzy teoretycznej, jak i praktycznych umiejętności. Ówczesni studenci odbywali hospitacje w szkołach, biorąc czynny udział w zajęciach lekcyjnych. Program wykładów i ćwiczeń w zajęciach organizowanych przez Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki opierał się na programie przedmiotów egzaminu państwowego na nauczycieli szkół średnich, gdyż przygotowanie do tego egzaminu było zadaniem studiów pedagogicznych⁵⁹.

Na początku swej działalności, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, koncentrowała się naukowo-badawczo przede wszystkim wokół problemów związanych z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania⁶⁰. Nawiązano współpracę z Katedrą Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Od 1919 r. Eugeniusz Piasecki prowadził w jej ramach zajęcia z higieny szkolnej i teorii wychowania fizycznego. W roku 1921 Katedra Pedagogiki rozpoczęła współpracę z Katedrą Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej. Problematyka naukowo-badawcza tychże Katedr przenikała się wzajemnie. W Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki podejmowano zagadnienia psychologiczne (Ludwik Jaxa-Bykowski, Marian Wachowski, Tadeusz Zaworski), Katedra Psychologii swą działalnością w zakresie psychologii rozwojowej, wychowawczej i klinicznej oscylowała wokół niektórych dziedzin pedagogiki⁶¹. W ówczesnych pracach pedagogów można wyróżnić kilka dziedzin: ogólną teorię wychowania, oświatę dorosłych, historię wychowania, dydaktykę i metodykę niektórych przedmiotów nauczania. Prace naukowo-badawcze pracowników Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego wspierali m.in. Karol Mazurkiewicz, doc. Stanisław Tync oraz dr Marian Wachowski⁶². Od 1921 r. Antoni Danysz został członkiem korespondentem PAU⁶³. Uważany był za jednego z najbardziej zasłużonych pedagogów Uniwersytetu Poznańskiego. Zorganizował Komisję Egzaminacyjną dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego i został jej przewodniczącym.

Uniwersytet Poznański miał w swej strukturze od początku odrębną Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki. Jest to o tyle istotne, że z tej właśnie przyczyny był jedynym polskim uniwersytetem, na którym było możliwe uzyskanie stopnia naukowego doktora filozofii z pedagogiki jako przedmiotu głównego. Studium Pedagogiczne nie stanowiło odrębnej placówki uniwersyteckiej pod nazwą instytut pedagogiczny czy też pedagogium, jak to było na innych uniwersytetach, lecz pedagogika była traktowana na równi z innymi przedmiotami (wykładana była w przypisanej liczbie godzin). Wykłady odbywały się

⁵⁹ K. Zbierski, *Zagadnienie kształcenia nauczycieli szkół średnich*, Warszawa 1930, s. 33.

⁶⁰ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, w: W. Ambrozik, K. Przytykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 13.

⁶¹ S. Kowalski, *Pedagogika a psychologia*, w: G. Labuda (red.), *Nauka w Wielkopolsce*, Poznań 1973, s. 437–438.

⁶² J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 4/1998, s. 111–119.

⁶³ A. Stopińska-Pająk, *Danysz Antoni*, s. 46.

z pedagogiki ogólnej, dydaktyki ogólnej i historii pedagogiki w ciągu trzech lat. Ćwiczenia seminaryjne, na które wyznaczone były dwie godziny tygodniowo, obejmowały czytanie i objaśnianie dzieł pedagogicznych oraz czytanie i omawianie prac przygotowywanych przez członków seminarium⁶⁴. Co tyczy się doboru literatury przedmiotu, Antoni Danysz nie mógł w pełni decydować o tym zagadnieniu. Był on w dużej mierze uzależniony od dostępności wybranych pozycji książkowych, a przede wszystkim od ich liczby.

Prof. Antoni Danysz pracował na stanowisku kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim do dnia 30 września 1924 r. To właśnie wówczas na własną prośbę został przeniesiony na emeryturę. Jednakże, by mieć nadzór nad obsadą Katedry, wystąpił do Rady Wydziału z propozycją powołania na kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki prof. Stanisława Kota z Krakowa, wybitnego historyka wychowania. Gdy ten propozycję odrzucił, Antoni Danysz wysunął kandydaturę Bogdana Nawroczyńskiego. Ten propozycję zostania kierownikiem przyjął, jednocześnie zostając mianowanym profesorem nadzwyczajnym pedagogiki⁶⁵. W *Kronice* Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1923/1924 czytamy:

*Ustąpienie prof. Danysza zeszło się prawie z ostatecznym ustaleniem podstaw organizacji Instytutu Pedagogicznego, który związany z Uniwersytetem tylko naukowo, służyć miał celowi, jaki dotychczas spełniała jedyna katedra prof. Danysza a mianowicie kształceniu adeptów Wydziału Filozoficznego w metodach nauczania tych działów wiedzy, w których teoretyczne wykształcenie czerpali dotychczas z wykładów i ćwiczeń*⁶⁶.

Po pięciu latach działalności profesorskiej pogorszenie się stanu zdrowia Antoniego Danysza zmusiło go do „usunięcia w domowe zacisze”⁶⁷. Dziekanat pismem z dnia 30 września 1924 r. przeniósł Antoniego Danysza w stan spoczynku (zmarł rok później)⁶⁸. W piśmie czytamy:

Kiedy z początkiem 1919 roku w Wielkopolsce Uniwersytet organizowano, wszyscy jednomyślnie byli tego samego zdania, że pierwszą w Polsce katedrę pedagogiki, a jedną z pierwszych katedr na Wielkopolskim Uniwersytecie trzeba oddać Dobremu Synowi Wielkopolskiej Ziemi, Dyrektorowi Danyszowi. Prośbie nie odmówiłeś, Katedrę przyjąłeś w kwietniu 1919 roku i rozpocząłeś na nowo bardzo owocną działalność. Założyłeś Seminarium Pedagogiczne, zorganizowałeś Komisję Egzaminacyjną dla kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich, której byłeś pierwszym Prezesem, ułożyłeś dla niej przepisy, wykladałeś, uczyłeś nie zważając na zdrowie słabe, a świecąc przykładem kolegom i uczniom. Ceniony przede wszystkim, zostałeś pierwszym Prorektorem w Poznańskim Uniwersytecie w roku akademickim 1919/1920. Dziś, kiedy na własną prośbę rozłączasz się chwilowo z naszą Szkołą, przyjm Ukochany Panie Profesorze od nas

⁶⁴ S. Błachowski, *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” 1924, nr 264, s. 6.

⁶⁵ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/1925*, Poznań 1926, s. 10.

⁶⁶ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/1924*, Poznań 1925, s. 9.

⁶⁷ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza...*, op. cit., s. 64.

⁶⁸ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu...*, op. cit., s. 25.

*wszystkich serdeczne podziękowanie za pracę bez granic, za miłość wielką, jaką ukochałeś młodzież i Szkołę i za serce dobre*⁶⁹.

Dnia 17 grudnia 1925 roku zmarł Antoni Danysz, profesor honorowy pedagogiki i dydaktyki, pierwszy Prorektor Uniwersytetu Poznańskiego i członek korespondent Polskiej Akademii Umiejętności. Położył on wybitne zasługi jako nauczyciel, uczony i działacz społeczny⁷⁰. Tymi słowami rektor prof. Ludwik Sitowski rozpoczął uroczystość inauguracyjną nowego roku akademickiego, w dniu 3 października 1926 r.

Dnia 1 stycznia 1925 r. Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki UP przejmuje Bogdan Nawroczyński⁷¹. W odpowiedzi na pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego UP, z dnia 30 czerwca 1924 r., z prośbą objęcia kierownictwa Katedry Pedagogiki, Bogdan Nawroczyński, w piśmie z dnia 2 lipca 1924 roku napisał: *Zaszczytną dla mnie propozycję objęcia nadzwyczajnej katedry pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim przyjmuję. Odpowiada ona najzupełniej mojej chęci poświęcenia całego czasu i wszystkich sił badaniom pedagogicznym oraz uczeniu pedagogiki*⁷².

Bogdan Nawroczyński (1882–1974), był cenionym pedagogiem (od czasów „strajku szkolnego” 1905 roku aż do śmierci)⁷³ i filozofem, profesorem uniwersytetów Poznańskiego (w latach 1925–1926) oraz Warszawskiego (w latach 1926–1960)⁷⁴. Wcześniej pracował w gimnazjach prywatnych jako nauczyciel propedeutyki filozofii i literatury polskiej i literatury polskiej. Od 1913 r. współpracował z „Przełęczą Pedagogiczną”. W okresie od 1917 do 1924 r. był wizytatorem w MWRiOP, a w latach 1922–1928 przewodniczył Komisji Pedagogicznej, działającej przy Wydziale Programowym tego resortu. Będąc na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie w 1925 r. objął Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki, w swej pracy naukowej skupiał się na idei „nowego wychowania”, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień związanych ze szkołą pracy⁷⁵. W 1926 r., kiedy to przeszedł do Uniwersytetu Warszawskiego, objął tam kierownictwo nad Katedrą Pedagogiki oraz brał czynny udział w organizacji na UW studiów pedagogicznych, na Wydziale Filozoficznym (od 1927 r. – Wydział Humanistyczny)⁷⁶. W roku 1927 na Uniwersytecie Warszawskim utworzył Studium Pedagogiczne, którym kierował do 1939 r.

⁶⁹ E. Nowaczyk, op. cit., s. 28.

⁷⁰ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/1926*, Poznań 1926, s. 3.

⁷¹ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan*, w: W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 150–152.

⁷² B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882–1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994 (maszynopis), s. 39–40.

⁷³ S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 3, księga druga, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 9.

⁷⁴ H. Winnicka, *Nawroczyński Bogdan*, w: M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 372.

⁷⁵ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania*, op. cit., s. 611–612.

⁷⁶ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan...*, op. cit., s. 150–152.

W literaturze przedmiotu działalność Bogdana Nawroczyńskiego w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego ogranicza się na ogół do zdawkowych informacji:

Jednocześnie jako profesor nadzwyczajny objął w 1925 roku Katedrę Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim po zmarłym Antoni Danyszcu, mimo że typowany na to stanowisko był Ludwik Jaxa-Bykowski. Nie znamy żadnych szczegółów na temat działalności Nawroczyńskiego w ramach jego katedry, natomiast dobrze udokumentowana jest jego praca w Katedrze Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, którą objął jesienią 1926 roku⁷⁷.

Jako badacz zajmował się problemami wychowania, dydaktyki ogólnej, pedagogiki porównawczej oraz historii myśli pedagogicznej. Jest autorem wielu wybitnych książek i rozpraw z zakresu nauk o wychowaniu, pisanych głównie w duchu pedagogiki kultury. Według Bogdana Nawroczyńskiego ideałem wychowania jest człowiek, który posiada i łączy w sobie wartościowe i zarazem różnorakie dobra kultury z ustawicznym i twórczym wzbogacaniem⁷⁸. Postać Bogdana Nawroczyńskiego powiązana jest nierozzerwalnie z pedagogiką kultury⁷⁹. *Życie duchowe* jego autorstwa stało się podstawową pracą w zakresie pedagogiki kultury w Polsce⁸⁰. To on, w 2. poł. XX w. pedagogikę ludzkiej duchowości stawiał na równi z pedagogiką kultury. W toku swej pracy naukowej wysunął tezę, że człowiek jest nie tylko „produktem” kultury, ale także jest jej współtwórcą⁸¹. W procesie wychowania dużą wagę przywiązywał do kształtowania osobowości, w której to dobra kultury ściśle współgrają z indywidualnością ucznia⁸². Kładł szczególny nacisk na pojęcie autorytetu pedagogicznego, proponował elitarny i selektywny ustrój szkolny⁸³. Według Bogdana Nawroczyńskiego to wykształcenie stanowi podstawę wprowadzenia w świat dóbr kulturowych. Jego teoria czynności, wytworów i procesów życia duchowego okazała się filozoficzną podbudową jego systemu pedagogicznego⁸⁴.

Bogdan Nawroczyński na Uniwersytecie Poznańskim pracował tylko rok. Dnia 8 maja 1926 r. Prezydent Rzeczypospolitej mianował Bogdana Nawroczyńskiego profesorem nadzwyczajnym pedagogiki i organizacji szkolnictwa na Uniwersytecie Warszaw-

⁷⁷ T. Jaroszuk, *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego*, Olsztyn 2004, s. 40.

⁷⁸ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 16.

⁷⁹ Zob. B. Milerski, *Pedagogika kultury*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.) *Pedagogika*, t. I, Warszawa 2003, s. 220–231.

⁸⁰ Zob. B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków – Warszawa 1947.

⁸¹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce...*, op. cit., s. 65.

⁸² D. Drynda, *Cele kształcenia w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej w świetle założeń pedagogiki kultury. Historyczne inspiracje dla współczesnej edukacji*, w: D. Drynda (red.), *Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000, s. 43.

⁸³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005, s. 206–207.

⁸⁴ S. Wołoszyn, *Bogdana Nawroczyńskiego filozofia kultury*, w: S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa – Toruń 1996, s. 110–114.

skim⁸⁵. Z dniem 1 października 1926 r. Bogdan Nawroczyński objął to stanowisko⁸⁶. Przeniesienie się prof. Bogdana Nawroczyńskiego do Warszawy było „wielką stratą” dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Jednakże „strata” ta została wyrównana przez prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego⁸⁷ ze Lwowa, którego habilitacja z zakresu pedagogiki eksperymentalnej i dydaktyki nauk przyrodniczych już się odbyła⁸⁸.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego (1927–1933)

W latach 1927–1933 Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki na poznańskim Uniwersytecie kierował Ludwik Jaxa-Bykowski⁸⁹. Urodził się 19 stycznia 1881 r. w Zagwoźdzu nieopodal Stanisławowa, zmarł 18 czerwca 1948 r. w Poznaniu⁹⁰, był pionierem psychologii wychowawczej i pedagogiki eksperymentalnej w Polsce. Studiował nauki przyrodnicze, filozofię i pedagogikę na Uniwersytecie Lwowskim, a wiedzę uzupełniał na Sorbonie, w Marburgu i na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego. W odrodzonej Polsce w 1921 r. został profesorem zwyczajnym zoologii i parazytologii w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie i w Państwowym Studium Pedagogicznym, a w 1923 r. dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wiedzę pedagogiczną Ludwik Jaxa-Bykowski zgłębiał we Francji, Włoszech i Niemczech⁹¹. Jego zainteresowania naukowe były skierowane głównie na dydaktykę eksperymentalną. Propagował on m.in. ideę samorządu uczniowskiego. Dokonał także klasyfikacji dziedzin antropologii pedagogicznej, wniósł istotny wkład w rozwój i wyodrębnienie metod badawczych⁹². Zajmował się problematyką polskiego ideału wychowawczego, uznając za jego fundamentalne zasady ideę narodową, ideę katolicką oraz ideę wychowania obywatelskiego⁹³. Był propagatorem ewolucjonizmu Darwina, propagował idee Benedykta Dybowskiego, doktoryzował się u Józefa Nusbauma

⁸⁵ H. Kaczorowski, *Nawroczyński Bogdan*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, Warszawa 2004, s. 604.

⁸⁶ B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński*, op. cit., s. 53.

⁸⁷ Zob. Jaxa-Bykowski Ludwik (1881–1948) – biologia, pedagogika, psychologia, antropologia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 37).

⁸⁸ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26*, Poznań 1926, s. 6.

⁸⁹ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie...*, op. cit., s. 34.

⁹⁰ L. Kaczmarzyk-Kielb, *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik*, w: W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, op. cit., s. 31.

⁹¹ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, „Forum Akademickie” 2011, nr 7–8, s. 93.

⁹² L. Kaczmarzyk-Kielb, *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik*, op. cit., s. 31.

⁹³ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 15.

-Hilarowicza, fascynował się antropologią Jana Czekanowskiego i genetyką. Był zwolennikiem zastosowania statystyki w biologii i pedagogice. W swoim dorobku powstałym w Poznaniu pozostawił ponad 120 pozycji, w tym 10 w językach obcych (czeskim, słowackim, niemieckim i francuskim), głównie w postaci rozpraw, artykułów, raportów z badań, opracowań metodycznych⁹⁴. Pozostawione w Poznaniu opracowania naukowe autorstwa Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w czasie wojny zniszczyli Niemcy, a okupacyjny dorobek spalił się w czasie Powstania Warszawskiego. Część dorobku naukowego Ludwika Jaxa-Bykowskiego została zabezpieczona przez historyków, część została przekazana Katedrze Antropologii Uniwersytetu Poznańskiego.

Ludwik Jaxa-Bykowski, w toku pełnionej funkcji, nie popierał istnienia instytutów naukowych poza uczelniami. Twierdził, że mogą to być np. muzea czy biblioteki naukowe. Popierał duże wielowydziałowe uczelnie na wzór anglosaski. Małe uczelnie zawodowe o określonym profilu, uważał za wygodne dla rządu i polityków. W dużych uczelniach kontakty między różnymi specjalistami, wykładowcami, studentami poszerzają perspektywę, służą budowie przyszłości. Uniwersytety winny łączyć w sobie wszelkie działy nauki i sztuki. Z kolei wydziały powinny się wzajemnie uzupełniać. Ludwik Jaxa-Bykowski był propagatorem wyjścia poza szablony kształcenia specjalistycznego i danie studentom możliwości studiowania przedmiotów z pokrewnych kierunków, z innych wydziałów. Warunkiem prawidłowego funkcjonowania uczelni, według Ludwika Jaxa-Bykowskiego były samorządy akademickie dbające o autonomię. Przywoływał tu przykład brytyjskich uniwersytetów. Ubolewał nad faktem, że większość ówczesnie była podporządkowana państwu. W swych tekstach Ludwik Jaxa-Bykowski poruszał także problem wyborów władz uniwersyteckich, a także profesorskich nominacji.

W rękopisie „Zadania studenta polskiego w dobie obecnej” Ludwik Jaxa-Bykowski napisał, że nauka powinna stanowić uzasadnienie i uzupełnienie praktyki, wyjaśniając jej podstawy. Pisał o doniosłej roli nauk humanistycznych. Był zdania, że dobro, prawda i piękno są ważnymi wartościami w czasie studiów. Mimo że nie można ich ani zważyć, ani oszacować, ani ocenić⁹⁵. Zadania studenta nie mogą ograniczać się wyłącznie do samej nauki. Zarówno studenci, jak i badacze nie powinni zasklepić się w swej specjalności, lecz być w kontakcie z całością życia zbiorowego. Bierne przypatrywanie się życiu, słuchanie tego co się dzieje, to za mało. Według Ludwika Jaxy-Bykowskiego, studentowi nie wystarcza opanowanie wiedzy podanej przez profesora, zawartej w podręcznikach. Student powinien się nauczyć śledzić piśmiennictwo, a dzięki temu pogłębiać nieustannie swoją wiedzę.

Ludwik Jaxa-Bykowski, będąc profesorem zoologii Akademii Weterynaryjnej we Lwowie, od dawna przejawiał zainteresowania do spraw dydaktycznych i teorii wychowania. Korzystając z faktu, że w Poznaniu czynna była Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, otworzył przewód habilitacyjny, który zakończył dnia 19 maja 1926 r., a już w październiku

⁹⁴ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy*, op. cit., s. 119.

⁹⁵ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, op. cit., s. 94.

niku rok później objął Katedrę⁹⁶. Ludwik Jaxa-Bykowski, po przejęciu Katedry Pedagogiki w 1927 r., tworzy pracownię pedagogiczną, bibliotekę naukowo-specjalistyczną oraz szkolne muzeum. Wraz z kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej, w osobie Stefana Błachowskiego, organizują Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne⁹⁷. W roku 1928 posiadało ono trzy sekcje, a mianowicie: Socjologii Wychowania z Florianem Znanieckim na czele, Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej pod kierownictwem Eugeniusza Piaseckiego, a także Sekcję Pedagogiczno-Dydaktyczną, którą zarządzał sam, i była ona sekcją zamiejscową, usytuowaną w Warszawie.

Od roku akademickiego 1927/1928 kierownikiem Seminarium Pedagogicznego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego został sam Ludwik Jaxa-Bykowski⁹⁸, cieszący się wielkim uznaniem w gronie profesorskim i sympatią wśród młodzieży. Ponadto, w latach 1929–1933 sprawował funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego⁹⁹. W roku akademickim 1931/1932 wyposażenie naukowe Wydziału Humanistycznego wzbogaciło się przez pozyskanie dzięki staraniom prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego Muzeum Szkolnego ze Lwowa wraz z biblioteką pedagogiczną, która dzięki zabiegom rektora Jana Sajdaka, znalazła pomieszczenie w gmachu Collegium Medicum¹⁰⁰.

Warto zaznaczyć, że dnia 20 lutego 1930 r., z inicjatywy niewielkiej grupy młodzieży z Wydziału Filozoficznego, zainteresowanych problemami pedagogicznymi, utworzono na Uniwersytecie Poznańskim Koło Pedagogiczne. Jego celem było rozwijanie zainteresowań naukowych z dziedziny nauk pedagogicznych wśród studentów, czyli lepsze ich przygotowanie do zawodu nauczycielskiego. W pierwszym roku istnienia Koła Pedagogicznego, w jego skład wchodziło 38 członków. Prezesem koła został Stefan Walczak, a kuratorem z ramienia Uniwersytetu Poznańskiego – Ludwik Jaxa-Bykowski. Z czasem liczba członków wzrastała. Najwięcej członków pochodziło z Wydziału Humanistycznego, znacznie mniej z Wydziału Lekarskiego czy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Prace Koła Pedagogicznego prowadzono na trzech płaszczyznach: pedagogiki eksperymentalnej i psychologii, dydaktyki oraz na płaszczyźnie technik tzn. testów czy przyrządów badawczych. Koło Pedagogiczne od początku swej działalności ściśle współpracowało z Katedrą Pedagogiki. Członkowie Koła pracowali m.in. nad polską bibliografią psychologiczną. Zakres ich prac obejmował wszystkie dzieła i artykuły pisane w języku polskim i tłumaczone na język polski od roku 1800 do czasów bieżących. Do chwili likwidacji Katedry Pedagogiki w 1933 r. odnotowano blisko 2500 pozycji bibliograficznych. Prace, na kanwie wcześniej wspomnianych płaszczyzn, dotyczyły szeroko

⁹⁶ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939*, op. cit., s. 156–257.

⁹⁷ S. Błachowski, *Uniwersytet Poznański. Wiedza pedagogiczna*, „Kurier Poznański” 1929, nr 2, s. 6.

⁹⁸ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28*, Poznań 1928, s. 50.

⁹⁹ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I; Warszawa 2003, s. 446.

¹⁰⁰ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32*, Poznań 1933, s. 96.

rozumianych zagadnień pedagogicznych. W samym 1933 r. zajmowano się takimi zagadnieniami, jak: wychowanie estetyczne; wolność, autorytet i przymus w wychowaniu; dziecko wielkomiejskie; ideały młodzieży; socjologiczne podstawy pracy pedagogicznej oraz dążenia współczesnej kobiety.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego charakterystyczne były dla poznańskiego uniwersyteckiego środowiska pedagogicznego następujące obszary badań: postępowo-narodowy pierwszy kierownik Katedry Antoniego Danysza, nawiązujący do tradycji ideologicznych Wiosny Ludów, nacjonalistyczno-antropologiczny Ludwika Jaxa-Bykowskiego, wyrosły z konfliktów narodowościowych i dążeń do wzmocnienia sił całego narodu, szczególnie w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej oraz nacjonalistyczno-imperialistyczny Mariana Wachowskiego, oparty na przesłankach filozoficznej pedagogiki niemieckiej¹⁰¹. Jednakże całościowy dorobek Mariana Wachowskiego jest obszerny i różnorodny, skupiony wokół następujących problemów: pedagogika dorosłych, pedagogika porównawcza oraz historia nauki i techniki, zwłaszcza rolniczej¹⁰².

Likwidacja Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim

W roku 1933, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji, a jej ówczesny kierownik, przeszedł do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej. Dzięki Stefanowi Błachowskiemu, Ludwik Jaxa-Bykowski kontynuował prowadzenie zajęć z zakresu zagadnień pedagogiki dla studentów kierunków i specjalizacji nauczycielskich. Dnia 21 października 1933 r. Rada Wydziału Humanistycznego postanowiła zatrudnić go w charakterze docenta. Zatrudnienie minister przedłużył tylko na rok akademicki 1933/1934, ze względu na starania Uniwersytetu Poznańskiego. Przeniesienie Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w wieku 53 lat na emeryturę, uzasadniano względami oszczędnościowymi państwa, chociaż w rzeczywistości chciano usunąć profesora za działalność opozycyjną¹⁰³. Do likwidacji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki doszło ze względów politycznych¹⁰⁴.

Różne projekty zreformowania szkolnictwa w latach dwudziestych XX w. nie zostały uchwalone i zrealizowane¹⁰⁵. Wprowadzony został wprawdzie powszechny obowiązek szkolny, co jednak nie zapobiegało pojawieniu się wtórnego analfabetyzmu. Nauczanie

¹⁰¹ S. Kowalski, *Pedagogika i psychologia*, w: G. Labuda (red.) *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, Poznań 1973, s. 438.

¹⁰² M. Jędrzejczak, *Marian Wachowski*, w: J. Trzynadłowski (red.), *Uczni wrocławscy 1945–1979*, Wrocław 1980, s. 64.

¹⁰³ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik*, s. 446–447.

¹⁰⁴ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce*, s. 25.

¹⁰⁵ Zob. M. Falski, *Koncepcja szkoły powszechnej i jej roli w ustroju szkolnym w okresie międzywojennym w Polsce*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1958, t. I.

rozwijało się i stale je modernizowano¹⁰⁶. Dopiero Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r., ogłoszona na mocy 44 artykułu Konstytucji¹⁰⁷, nazwana ustawą jędrzejewiczowską od nazwiska ministra Janusza Jędrzejewicza, dokonała gruntownej reformy szkoły polskiej w zakresie strukturalnym i programowym. Była to jedyna komplementarna ustawa szkolna w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, uzupełniona Ustawą o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych oraz Ustawą o szkołach akademickich z 15 maja 1933 r.¹⁰⁸

Sejm Ustawę uchwalił, mimo silnych protestów pracowników naukowych i młodzieży. Fakt ten odebrano jako zemstę za protest 45. najwybitniejszych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie także innych uczelni, piętnujących postępowanie władz w 1930 r. wobec więźniów brzeskich¹⁰⁹. Reforma realizowana była przez brata Janusza Jędrzejewicza, gen. Wacława Jędrzejewicza, a następnie przez prof. Wojciecha Świątosławskiego¹¹⁰. W myśl Ustawy o szkołach akademickich uczelnie dzieliły się na uniwersytety, politechniki i akademie. Organizowane były „na zasadzie wolności nauki i nauczania”¹¹¹. Ustawa ograniczyła znacznie uprawnienia autonomiczne uczelni wyższych. Na jej podstawie ministerstwo otrzymało prawo do tworzenia nowych i likwidacji istniejących katedr oraz reorganizacji wydziałów. Według interpretacji ustawodawcy, likwidacja miała dotyczyć jednostek nieposiadających obsady personalnej gwarantującej właściwy poziom nauczania, ale w rzeczywistości likwidowano katedry kierowane przez działaczy politycznych¹¹².

Kiedy w marcu 1933 r. projekt ustawy trafił na sejmowe forum, rozgorzały w Poznaniu protesty. Interweniowała policja, rozpędzając wiecujących przed Collegium Minus studentów. Mimo licznych protestów, sanacyjna większość sejmowa projekt ustawy przyjęła i dnia 15 marca 1933 r. projekt ten nabrał mocy prawnej. Ustawa weszła w życie z dniem 1 września 1933 r. W jej myśl, szkoły wyższe straciły posiadany dotychczas status autonomiczności. Likwidacji uległa niezawisłość profesorów. Uczelnie straciły prawo eksterytorialności, a także zniesiona została niezależność studenckich organizacji. Ustawa przeniosła znaczącą część uprawnień kolegialnych uczelni do gestii ministra. Wywołało to szereg protestów środowiska naukowego, za co spotkały je zdecydowane

¹⁰⁶ T. Topolski, op. cit., s. 239.

¹⁰⁷ E. Wolter, *Kwalifikacje nauczycieli szkół rolniczych w II Rzeczypospolitej w świetle obowiązujących przepisów*, „Prace Pedagogiczne” CXXVIII; J. Szablicka-Żak (red.), *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX–XX wieku*, Wrocław 1998, s. 57.

¹⁰⁸ Zob. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1919–1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972.

¹⁰⁹ J. Buszko, *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1982, s. 348.

¹¹⁰ S.I. Moździeń, op. cit. s. 113.

¹¹¹ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 160–162.

¹¹² M. Krajewski, *Dzieje wychowania*, op. cit., s. 192.

restrykcje. Minister zlikwidował łącznie 52. katedry, wysyłając jednocześnie część profesorów na emeryturę¹¹³.

Rok akademicki 1933/1934 był więc pierwszym, w którym działalność uniwersytetu normowała nowa Ustawa o szkołach akademickich, a także rozporządzenia wydane na jej podstawie. Na mocy artykułu 3 ust. 1 wspomnianej ustawy oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r., Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismem z dnia 26 września 1933 r. zamknął na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego 6 katedr, w tym Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki. Likwidacji uległy także katedry: historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej oraz historii filozofii. Decyzje te były często podejmowane ze względu na opozycyjną działalność polityczną profesorów kierujących tymi katedrami. Do tegoż grona należał także Ludwik Jaxa-Bykowski, który znany i ceniony był za odważne wystąpienia w obronie autonomii uniwersytetów¹¹⁴. Ludwik Jaxa-Bykowski, w wieku 53 lat został przeniesiony, za zgodą Prezydenta RP Ignacego Mościckiego, na emeryturę. Za tymi faktami kryła się niechęć do działalności L. Jaxa-Bykowskiego w Stronnictwie Narodowym. Był on autorem programu Stronnictwa w zakresie oświaty „Główne wytyczne narodowej polityki szkolnej i wychowawczej”¹¹⁵.

W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. dr K. Chodynickiego za rok 1933/1934 czytamy:

*Minister W. R. i O.P. pismem z dn. 26.IX.1933 zwinął na naszym Wydziale 6 katedr: historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej, historii filozofii i pedagogiki, a czterech profesorów zwyczajnych: Adama Żółtowskiego, Ludwika Jaxa Bykowskiego, Jana Sajdaka i Antoniego Śmieszka przeniósł w „stan nieczynny”. W ten sposób nasz Wydział został pozbawiony 4 członków, znajdujących się w pełni sił naukowych i zasłużonych na polu organizacji Wydziału i uniwersytetu. Starania Rady Wydziału o reaktywację katedr na naszym Wydziale i przywrócenie usuniętych profesorów dotychczas były bezskuteczne*¹¹⁶.

Rada Wydziału Humanistycznego na posiedzeniu w dniu 10 października 1933 r., podjęła w związku z likwidacją Katedry decyzję włączenia biblioteki Seminarium Pedagogicznego i zbiorów Muzeum Szkolnego do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej prof. Stefana Błachowskiego. Ówczesny dziekan, rok akademicki 1933/1934 na Wydziale Humanistycznym UP określił mianem „wyjątkowo ciężkiego”¹¹⁷.

¹¹³ J. Hellwig, *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 71.

¹¹⁴ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce*, op. cit., s. 25.

¹¹⁵ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski...*, op. cit., s. 93.

¹¹⁶ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34*, Poznań 1935, s. 66.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 73.

Starania Uczelni i Rady Wydziału i młodzieży akademickiej o przywrócenie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1933–1939

W roku akademickim 1934/1935 Katedra Pedagogiki i Dydaktyki nie została przywrócona. Ludwik Jaxa-Bykowski wykladał jednak w dalszym ciągu w charakterze prywatnego docenta. Nie otrzymywał wynagrodzenia. W tym czasie wypromował 23 magistrów i kilku doktorów¹¹⁸. W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. Stefana Błachowskiego za rok akademicki 1934/1935 czytamy: *Z sześciu katedr, zwiniętych na podstawie art. 3 ust. 1 Ustawy akademickiej [...] żadna nie została ku wielkiemu żalowi Rady Wydziału humanistycznego uruchomiona*¹¹⁹. W roku akademickim 1935/1936 sytuacja nie uległa zmianie. *Zwinięcie sześciu katedr [...] odbiło się bardzo niekorzystnie na działalności Wydziału, wszak wśród katedr tych znajduje się katedra pedagogiki, która jest jedną z najbardziej podstawowych katedr na Wydziale, mającym za zadanie nie tylko kultywowanie nauki, lecz także wykształcenie przyszłych nauczycieli*¹²⁰. Jednakże istniał, pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w ramach zakładu psychologicznego, oddział pedagogiczny – na ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej uczęszczali studenci wydziałów: lekarskiego, humanistycznego oraz matematyczno-przyrodniczego. Zajęcia z przedmiotów pedagogicznych prowadzili: Stanisław Tync, Stefan Frycz, Marian Wachowski, Ludwik Posadzy, Andrzej Niesiołowski, Stanisław Wład, Stanisław Durek czy Tadeusz Adamczyk¹²¹.

Sprawa „zwinięcia” Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim poruszyła nie tylko grono pedagogiczne uczelni, ale także jej słuchaczy. Tym samym dokonała się silna idea współpracy pomiędzy nauczycielami i studentami w obronie wspólnego dobra. Koło Pedagogiczne studentów Uniwersytetu Poznańskiego wystosowało Memoriał w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki skierowany do Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa WRiOP. W Memoriale tym stwierdzono m.in.:

*Kompetencja pedagogów jest możliwa tylko pod warunkiem opierania myśli i praktyki wychowawczej na podstawach naukowych. Te zaś podstawy może zapewnić jedynie pedagogika uniwersytecka. To też utrzymanie i mnożenie nielicznych dotąd w Polsce katedr pedagogiki jest postulatem konsekwentnie wynikającym ze współczesnych zadań Państwa Polskiego, w szczególności zaś aktualnym postulatem jest restytuowanie Katedry pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim, a zanim to będzie mogło nastąpić, utrzymanie nieuszczerplonego zorganizowanego studium pedagogicznego*¹²².

¹¹⁸ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski*, op. cit., s. 93.

¹¹⁹ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35*, Poznań 1936, s. 126.

¹²⁰ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36*, Poznań 1937, s. 106.

¹²¹ Zob. np. *Spis wykładów roku akademickiego 1938, drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1938, s. 48.

¹²² Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Ponadto w dalszej części Memoriału w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, skupiono się na doniosłej roli Wielkopolski w rozwoju pedagogiki. Memoriał młodzieży akademickiej w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki skierowany do Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa WRiOP przeszedł bez odzewu ze strony ministerstwa. Podobnie było z Memoriałem z roku 1939, w którym w dalszym ciągu domagano się przywrócenia Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim.

W kolejnych latach akademickich Katedra Pedagogiki i Dydaktyki nie została przywrócona¹²³. Jednak wśród zajęć dydaktycznych Wydziału w latach akademickich 1933–1939 można dostrzec takie przedmioty, jak: ćwiczenia z pedagogiki, ćwiczenia z organizacji szkolnictwa, czy ćwiczenia historyczno-pedagogiczne. W sprawozdaniu rektora prof. Antoniego Peretiatkowicza za rok akademicki 1936/1937 czytamy: *Do ważnych faktów naukowo-organizacyjnych naszego Uniwersytetu zaliczyć należy utworzenie specjalnego studium pedagogicznego [...]. Otwarcie studium pedagogicznego uczyni jeszcze ważniejszą i pilniejszą sprawę restytuowania katedry pedagogiki, zlikwidowanej przed 4 laty*¹²⁴. Mimo ogromu pracy i działań, jakie wykonali studenci oraz profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, do wybuchu II wojny światowej w 1939 r., nie udało się przywrócić Katedry Pedagogiki na poznańskiej uczelni¹²⁵.

Zakończenie

Warunki stworzone przez okupanta uniemożliwiły pracownikom naukowym Uniwersytetu Poznańskiego prowadzenie jakichkolwiek zajęć dydaktycznych ze studentami. Realizacja generalnego założenia teoretyków hitleryzmu, że *uniwersytety i inne szkoły wyższe [...] będące stale ośrodkami polskiego szowinistycznego wychowania powinny być z zasady zamknięte*, przeprowadzona została w różnych terminach i okolicznościach, ale konsekwentnie, we wszystkich ośrodkach akademickich¹²⁶. Uniwersytet Poznański został zamknięty przez niemieckich okupantów. Wielu profesorów i pracowników naukowych uwięziono i poddano eksterminacji w obozie zagłady w Forcie VII, który znajdował się na terenie Twierdzy Poznań. Wyjściem z patowej sytuacji szkolnictwa wyższego okazała się możliwość dydaktyczno-naukowego działania w Warszawie, w ramach „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Związany z poznańską uniwersytecką pedagogiką Lu-

¹²³ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/1935*, Poznań 1936, s. 126.

¹²⁴ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/1937*, Poznań 1938, s. 6.

¹²⁵ B. Bromberek, *Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918–1932*, Poznań 1964, s. 16; Pismo Rady Wydziału Humanistycznego do Min. WRiOP z 7.09.1933 r. w sprawie likwidacji Katedr na Uniwersytecie Poznańskim; rozporządzenie Min. WRiOP z dn. 9.09.1924 r., *Dziennik Urzędowy Min. WRiOP*, 1924.

¹²⁶ M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1 (75), s. 20.

dwik Jaxa-Bykowski, działający pod pseudonimem „Kulczycki”. stał się współorganizatorem „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich. Ludwik Jaxa-Bykowski był żarliwym obrońcą koncepcji tajnego nauczania. To on, w roku 1940 postulował uruchomienie tajnych kursów z nauk humanistycznych i prawnopolitycznych. Poznańska uniwersytecka pedagogika jako nauka akademicka w okresie II wojny światowej funkcjonowała w obrębie Wydziału Humanistycznego UZZ w Warszawie. Zajęcia kompletu pedagogicznego odbywały się przy ul. Wilczej 45, w latach 1941/42–1943/44¹²⁷.

W 1946 r. reaktywowano na Uniwersytecie Poznańskim do życia wszystkie przedwojenne katedry, w tym Katedrę Pedagogiki pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego¹²⁸. Pierwsze lata powojenne charakteryzują zastój w rozwoju poznańskiej pedagogiki¹²⁹. Po wojnie, Ludwik Jaxa-Bykowski pokładał nadzieję na rozwój demokracji. Wrócił do Poznania, gdzie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki, opracował statut wstępnego roku studiów dla osób, które nie uzyskały matury.

Poznańska uniwersytecka pedagogika okresu dwudziestolecia międzywojennego, dzięki zaangażowaniu wielu znamienitych naukowców, wyznaczyła najlepsze tradycje kształcenia pedagogicznego w Polsce. Współcześnie poznańska uniwersytecka pedagogika działająca w ramach Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM, jest potężnym kadrowo ośrodkiem naukowo-badawczym i dydaktycznym, a zarazem najlepszym wydziałem pedagogicznym w Polsce¹³⁰. O jego randze świadczą liczne wyróżnienia. Wszak poznańska uniwersytecka pedagogika w stulecie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu to połączenie tradycji i nowoczesności oraz otwarcia na wyzwania współczesności¹³¹.

Bibliografia

Źródła

Banasiewicz M., Czubiński A., *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Poznań 1973.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24, Poznań 1925.

¹²⁷ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, Poznań 1961, s. 43.

¹²⁸ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/1955*, Poznań 1958, s. 356.

¹²⁹ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, op. cit., s. 14.

¹³⁰ Zob. K. Nowak-Kluczyński, *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (lata 1919–1993)*, w: A. Cybal-Michalska, A. Gromkowska-Melosik, K. Kuszak, M. Piorunek, W. Segiet (red.), *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993–2018. Wydanie jubileuszowe*, Poznań 2018, s. 283–294.

¹³¹ Zob. A. Cybal-Michalska, A. Gromkowska-Melosik, K. Kuszak, M. Piorunek, W. Segiet (red.), *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993–2018. Wydanie jubileuszowe*, Poznań 2018.

- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/1925*, Poznań 1926.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26, Poznań 1926.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28, Poznań 1928.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32, Poznań 1933.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34, Poznań 1935.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/1935, Poznań 1936.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/1937, Poznań 1938.
Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Poznańskiego. Lata 1919–1923, Poznań 1925.
Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919–1920, 1920–1921, 1921–1922, 1922–1923): za rektoratu Heliodora Świącickiego: księga pamiątkowa, Wrzosek A. (red.), Poznań 1924.
 Wołoszyn S., *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 3 – księga druga, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998.

Maszynopisy

- Dolata B., *Bogdan Nawroczyński (1882–1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994.
 Kobek I., *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1970*, Poznań 1990.
 Nowaczyk E., *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza*, Poznań 1980.

Czasopisma

- Błachowski S., *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” 1924, nr 264.
 Błachowski S., *Uniwersytet Poznański. Wiedza pedagogiczna*, „Kurier Poznański” 1929, nr 2.
 Danysz A., *Studium Pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny” 1922, nr 3.
 Gołębiowski S.Z., *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1957, t. 3, 2.
 Hellwig J., *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1925*, „Kronika Wielkopolski” 1992, nr 1.
 Hellwig J., *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3.
 Hellwig J., *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 1998, nr 4.
 Hornowski B., *Życie i działalność prof. Dra S. Błachowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1963, nr 6.
 Klafkowski A., *Na 40-lecie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Kronika Miasta Poznania” 1959, nr 4.
 Malinowski A., *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, „Forum Akademickie” 2011, nr 7–8.
 Walczak M., *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1 (75).

Z wykładu inaugurującego rok akademicki 2009/2010 pt. *Tradycje akademickie miasta Poznania i powstanie Uniwersytetu Poznańskiego w 1919 roku*, „Życie Uniwersyteckie” 2009, nr 12.

Opracowania

- Alma Mater Posnaniensis. W 80. rocznicę utworzenia Uniwersytetu w Poznaniu*, P. Hauser, T. Jaśński, J. Topolski (red.), Poznań 1999.
- Bobrowska-Nowak W., Drynda D., *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998.
- Bobrowska-Nowak W., *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Katowice 1971.
- Boras Z., *Tradycje uniwersyteckie Poznania*, Poznań 2003.
- Bromberek B., *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998.
- Buszko J., *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1982.
- Cegielska P., *Z moich wspomnień. Przechadzki po mieście*, Poznań 1997.
- Cybal-Michalska A., Gromkowska-Melosik A., Kuszak K., Piorunek M., Segiet W. (red.), *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993–2018. Wydanie jubileuszowe*, Poznań 2018.
- Drynda D., *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki – orientacje – kontrowersje*, Katowice 1987.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Pilch T. (red.), Warszawa 2003.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, Pilch T. (red.), Warszawa 2004.
- Falski M., *Koncepcja szkoły powszechnej i jej roli w ustroju szkolnym w okresie międzywojennym w Polsce*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1958, t. I, Wrocław.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008.
- Hellwig J., *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001.
- Historia wychowania*, Hellwig J. (red.) Poznań 1994.
- Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Gąsiorowski A. (red.), Olsztyn 2002.
- Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, Drynda D. (red.), Katowice 2000.
- Jaroszuk T., *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego*, Olsztyn 2004.
- Korzeniewska W., *Mysł pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011.
- Kowalenko W., *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, Poznań 1961.
- Krajewski M., *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005.
- Kwieciński Z., Śliwowski B. (red.), *Pedagogika*, t. I, Warszawa 2003.
- Miąso J. (red.), *Studia z dziejów edukacji*, Warszawa 1994.
- Michalska I., *Działalność Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1928–1958) na rzecz rozwoju nauk o wychowaniu*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Toruń 2009, s. 33–52.
- Michalski S., *Praca naukowo-badawcza nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 1994.
- Miśkiewicz B., *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*, Poznań 1983.
- Możdżeń S.I., *Historia wychowania 1918–1945*, Sandomierz 2006.
- Nauka w Wielkopolsce*, Labuda G. (red.), Poznań 1973.
- Nawroczyński B., *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków – Warszawa 1947.

- Nowak-Kluczyński K., *Kierownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, w: E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Luczak (red.), *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji*, Poznań 2017, s. 231–256.
- Nowak-Kluczyński K., *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919–1933*, w: A. Ćwikliński, M. Przybyła (red.), *Spółeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, Poznań 2015, s. 45–69.
- Nowak-Kluczyński K., *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (lata 1919–1993)*, w: A. Cybal-Michalska, A. Gromkowska-Melosik, K. Kuszak, M. Piorunek, W. Segiet (red.), *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993–2018. Wydanie jubileuszowe*, Poznań 2018, s. 283–294
- Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Wybrane zagadnienia*, Okoń W. (red.), Warszawa 1968.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1919–1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972.
- Poznań od A do Z*, Lęcki W., Maluśkiewicz P. (red.), Poznań 1988.
- Rezler M., *Kalendarium poznańskie*, Poznań 2003.
- Słownik historyków polskich*, Rosińska-Jackl M. (red.), Warszawa 1994.
- Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Okoń W. (red.), Warszawa 1976.
- Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX–XX wieku*, Szablicka-Żak J. (red.), Wrocław 1998.
- Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce w 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000.
- Topolski T., *Historia Polski*, Poznań 2003.
- Uczni wrocławscy 1945–1979*, Trzynadłowski J. (red.), Wrocław 1980.
- Uniwersytet. Spółeczeństwo. Edukacja*, Ambrozik W., Przyczypkowski K. (red.), Poznań 2004.
- Wołoszyn S., *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998.
- Wołoszyn S., *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa – Toruń 1996.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa 1996.
- Wrzosek A., *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia za rektoratu H. Święcickiego*, Poznań 1924.
- Zbierski K., *Zagadnienie kształcenia nauczycieli szkół średnich*, Warszawa 1930.